

ANTROPOLÓGIAI FÜZETEK

(ANTHROPOLOGIA HUNGARICA)

I. ÉVFOLYAM.

4—6. SZÁM.

SZERKESZTI:

BARTUCZ LAJOS DR.

TARTALOM: *Bartucz Lajos dr.*: Egy régi kúntelep embertani feltárása. — *Práger Márton dr.*: Az ipari munka befolyása az emberi szervezetre II. — *Bartucz Lajos dr.*: Az iskolás gyermekek természetbeli növekedése Magyarországon. — *Balogh Béla dr.*: A Broken—Hill-i koponya. — *Apró közlemények.* — *Hírek.* — *Irodalom.*

Dr. L. Bartucz: Les premiers crânes et squelettes coumains authentiques. — *Dr. Julius Vigh*: Zur Geschichte des dritten Miskolcer Palaeoliths. — *Dr. Ludwig Bartucz*: Die Körpergrösse der Schulkinder in Ungarn.

Minden küldemény a szerkesztő címére:

BUDAPEST, VIII., JÓZSEF-UTCA 5. SZ., III. 17. KÜLDENDŐ.

Alapár évfolyamonként 10 kor.

Előfizetési ár tagoknak egész évre 30.000 kor.

KIADJA A M. N. T. EMBERTANI SZAKOSZTÁLYA.

BUDAPEST, 1923.

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

ANTROPOLÓGIAI FÜZETEK

(ANTHROPOLOGIA HUNGARICA)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
EMBERTANI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

ORGAN DER ANTHROP.
SECTION DER UNG. GES.
FÜR ETHNOGRAPHIE.

ORGANE DE LA SEC-
TION ANTHROP. DE
LA SOC. ETHNOGR.
HONGROISE.

BD. I.

I. ÉVF.

TOME I.

1923.

SZERKESZTI:

BARTUCZ LAJOS DR.

BUDAPEST, 1923.

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZV.-TÁRS.

Revízió 199.1.-számítógépen

MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA
NÖVEDÉKNAPLÓ

19.99...év. 69. 402

számszám 1999.06.30. d.

Leltári szám
3814/1457

	Lap
Uj intézet szláv tanulmányok számára	48
<i>Luschan F.</i> nyugalomba vonulása	48
Vorträge an Universität zu Budapest	60
A harmadkori ember kérdése... ..	95
A diluviális ősember a Kaukázusban	95
Orosz antropológusok halála... ..	95
Uj embertani folyóirat	95
Második antropológiai tanszék Csehországban	95
Torday Emil	104

Irodalom. — Literatur. — Littérature.

Az eszkimókról. <i>Fürst—Hansen</i> : Crania Groenlandica (B. L.)	44
<i>Churchward, A.</i> : Origin and evolution of the human race (B. L.)	45
Irodalom	49
<i>Teszák Károly Ágost</i> : Újabb adatok a felkar- és combcsont vonal-kerület és szögméreteihez	78
<i>Karl August Teszák</i> : Neuere Beiträge zu den Lineal-, Umfangs- und Winkelmaassen des Humerus und Femurs	78
<i>Dr. L. Witzig</i> : Mass und Zahl im Bereiche der Lebenserscheinungen	96
<i>G. P. Freis</i> : Heredity of the head form in man	96

Egy régi kúntelep embertani feltárása.

(A Karcag—Ködszállási ásátások.)

Előadatott a M. Néprajzi Társaság 1923. dec. 19-én tartott felolvasó ülésén.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya igazgatóságának és *Ókrös László* karcagi földbirtokosnak áldozatkészsége — amiért e helyen a hazai embertani tudomány köszönetét tolmácsolom — tették lehetővé, hogy 1923. augusztus havában a Karcag határában fekvő Ködszállás pusztán ásátást végezhetünk. Ködszállás, amint azt dr. *Györffy István* megállapította, 1500 elejétől az 1600-as évek közepéig az oklevelekben népes kúntelep gyanánt szerepel. 1664 körül pusztították el a törökök. Azóta, mint pusztát emlegetik.

A négynapos próbaásatás várakozáson felüli eredményre vezetett. Mert nemcsak a község néhány házhelyét, de templomát és temetőjét is napfényre juttatta. A kőtörmelékekből, mészből, cement és vakolat hulladékokból meg lehetett állapítani, hogy a templom kelet-nyugati irányban feküdt, bejárata nyugat felé nézett s szentélye hat- vagy nyolcszögű volt. Terméskő alapfalai nem voltak, hanem a ledöngölt agyagtalajra cementet vagy meszes habarcsot öntöttek s arra rakták a téglafalat.

A templom körül foglalt helyet a temető, melynek sírjait két széles kutatóárokkal szeltük. A sírok 120 m.-től 230 m. mélységig terjedtek s legalább három szintben voltak elhelyezve, jelétül annak, hogy kisebb megszakítással három ízben újra temetkeztek e helyen. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy a különböző mélységű sírok egymáshoz viszonyítva iránybeli eltérést mutattak. A bolygatatlan sírok mindegyikében korhadt koporsót találtunk. Egy-egy kutatóárok körülbelül 60 sírt metszett keresztül, ami, figyelembe vévén a temető nagyságát, népes községre enged következtetni.

A két kutatóárból 20 koponyát, 5 csontvázat s vagy 15 egyén bolygatott csontvázat sikerült az antropológiai vizsgálatok számára megmenteni. Feltűnő, hogy a csontok általában rendkívül

korhadtak voltak és pedig főleg az újabb sírokból valók. Néhány esontvázon fekete foltok alakjában mutatkozott az igen erős föld-savaktól származó korhadás, amit fokozott a talaj nagyfokú nedv-tartalma.

A bolygatatlan sírokból a csontvázak fejjel nyugat, illetve délnyugat irányában feküdtek. A csontvázak között aránylag sok volt a gyermekek és nő. Egyébként mellékletekben nagyon szegények voltak a sírok. Itt-ott ruha-, sujtás-, öv-, csipkemaradványok voltak kivehetők. Néhányban gömbölyű fémgombokat és gombvázakat, kettőben nyak- és fülbevaló maradványait s egyben fiatal leány fején gyöngypárta részeit találtuk. A kihányt földből János király és I. Ferdinánd kis ezüst dénárja került elő, ami azt bizonyítja, hogy a mohácsi vész utáni időben még használták a temetőt. A koponyák és csontvázak színe, megtartási állapota, a korhadt koporsó-maradványok, ruhafoszlányok, mind azt bizonyítják, hogy a temetőt legalább 300—400 évig használták.

A megmentett csontvázak és hosszúcsontok alapján 17 egyén életbeli testmagasságát sikerült megállapítanom. Ezek közül 13 férfi és 4 nő. A 13 férfi termete 158·71 és 179·35 cm. között változott. 164·92 cm. középértékkel. A négy nő termete viszont 149·52 és 153·82 cm. között ingadozott, 150·90 cm. középértékkel. Nagyon jellemző azonban, hogy a 13 férfi közül 9 (60%) kisközepestermetű s csak 3 volt nagyközepes, egy pedig magas termetű. A kisközepes termeten belül is a 162 cm.-es termetérték az, amely a legjellemzőbb. 9 férfi közül ugyanis 4-nél volt található. Ennek megfelelően a 4 nő közül kettőnél tapasztalt 150 cm.-es testmagasság. *Ködszállás lakosainak zöme tehát — amennyire ezen adatokból következtetni lehet — kisközepes termetű volt.*

Ezzel szemben a mai nagykúnokra a mérsékelt nagyközepes termet a jellemző. 78 nagykúnási férfinél ugyanis 166·73 cm. s 2683 karcagtúrkevei 21 éves katonánál 164·27 cm. átlagos termetértéket nyertem. Igen fontos azonban az, hogy azt a 162 cm. körüli kisközepes termetet, mely a ködszállási kúnoknak legjellemzőbb termetértéke volt, a mai nagykúnok termetesorában is külön szembe-szökő csoport, külön gyakorisági központ gyanánt megtaláljuk és pedig úgy felnőtteknél, mint a katonáknál, nem kevésbé a termetesoroknak városok szerint való összeállításában. Ebből tehát joggal arra következtethetünk, hogy a XV—XVII. századbeli kúnok jellegzetes termete a 162 cm. körüli kisközepes volt s az a nagyközepes termetű többség, melyet ma találunk a Nagykúnországban, a

kúnoknak nem eredeti alkateleme vagy legalább is nem nagy többségű alkateleme volt, hanem a Jászságból s az Alföld egyéb részeiből később lassan beszivárgott elemekből alakult ki. Ezzel szemben a mai Nagykúnságban az ősi 162 cm. körüli kisközepes termetű elem nagyon megfogyott és pedig valószínűleg azért, mert nagyrészüket a török időkben az ország más vidékeire telepedett.

A mai nagykúnok termetsorának behatóbb tanulmányozásából az is kiderül, hogy *úgy a katonák, mint a felnőttek termete a Nagykúnságban egyformán 4 termettípusra különül, 158—159, 162, 165 és 168 cm. legnagyobb gyakorisági középértékekkel. Ezek elseje a besenyők, a második a tulajdonképeni kúnok, a harmadik az alföldi magyarok s a negyedik a jászok főelemé lehet, amit más alkalommal külön tanulmány keretében fogok ismertetni. Eddigi vizsgálataimból az is valószínűnek látszik, hogy a „kiskún“ és „nagykún“ elnevezés nem termetheli különbségből eredt, mert hisz a nagykúnok eredeti főalkateleme is kisközepes termetű, épp úgy, mint a kiskúnságiaké, hanem valószínűleg az általuk két ízben megszállt terület nagyságából ragadt rájuk.*

Nem kevésbé érdekes a koponya alakjának s az azt kifejező jelzőnek (cephal index = $\frac{\text{Legn. széless.} \times 100}{\text{Legn. hossz.}}$) tanulmányozása, melyet 23 koponyánál határoztam meg. A ködszállásiakhoz soroztam ugyanis 2 asszonyszállási és egy karcagi kún koponyát, melyek 100—150 éves kún temetőkből, tehát ugyanazon néptől származnak. A 23 kún koponya hosszúság-szélességi jelzője 73—92 között változott 81.69 középértékkel. Ennél sokkal fontosabb azonban az a feltűnő jelenség, hogy *a 23 kún koponya a hosszúság-szélességi jelző tekintetében élesen két csoportra különül. Az egyik kistípusban hosszúfejű (mesodolichocephalia vagy subdolichocephalia) 76.05 arithm. középértékkel, a másik rövidfejű (brachycephalia) 84.70 középértékkel. Az első típus 8 koponyánál (35%) fordul elő, a második viszont 15 koponya (65%) által van képviselve. S hogy itt csakugyan két egymástól élesen különböző koponyatípusról van szó, bizonyítja a két csoport arithm. középértékének nagyfokú (8 egységnyi) eltérése.*

Ezzel szemben *a mai nagykúnokra a határozottan rövid és túl-rövidfejűség a jellemző. Az általam megmért 78 nagykúnsági férfi hosszúság-szélességi jelzője ugyanis 73—97 közötti ingadozás mellett 86.6 arithm. középértéket adott, amely már a nagyfokú rövidfejűség határán foglal helyet. Az a kis mértékben hosszúfejű, he-*

lyesebben hosszús középfejű (subdolichocephal) elem, mely a XV—XVII. századbeli kúnoknak még 35%-ját alkotta, a mai nagy-kúnok között már alig 1—2%-ban található. Tehát vagy kipusztult vagy a török világ zavarai alatt lassan más vidékre szivárgott.

A ködszállási kún koponyák tüzetesebb vizsgálatából az is kiderül, hogy az említett két fő egymástól élesen elkülönült koponyacsoport mindegyike tulajdonképpen két alcsoportból tevődik össze, úgy hogy valójában négy koponyatípusról beszélhetünk és pedig két hosszabb és két rövidebbfejű típusról. Lássuk őket egészen röviden.

I. típus. Minthogy ez a leggyakoribb, a vizsgált eseteknek több mint fele által van képviselve, nevezhetjük egyelőre egyszerűen *kún-típusnak*. Ez tipikusan rövidfejű, kerek s feltűnően magas koponya. Homloka mérsékelten magas s a tetőkörvonal hátrafelé haladó emelkedést mutat, mely jóval a bregma mögött, a nyilvarrat közepe táján éri el tetőfokát. A körvonal az obeliontól hirtelen részütösen hátrafelé lefelé hajlik, a nyakszirtpikkely közepe táján erősebb kidomberodást mutat, majd öblös lesúlyedő ívben aláhajlik. A homlok a koponya szélességéhez viszonyítva meglehetősen széles. Az arc középszéles, inkább alacsony, mint magas s gyakori a felső fogmedri rész előrcállása (prognathia). E típuson mongoloidjelleg nem észlelhető, legföljebb rendkívül elmosódva.

II. típus. Túlrövid fejű, feltűnően széles faldudortájjal, széles homlokkal. Tetőkörvonala az előbbihez hasonló. Az arckoponya feltűnően széles, ami főleg a felső állcsont járomnyulványának nagyfokú kiszélesedéséből származik. Az orrgyök széles, lapos, a szemüreges szélesek, alacsonyak. Az egész arc feltűnően lapos, hátrazottan mongoloid benyomást keltő. E típust 3 koponyán s egy koponyatöredéken észleltem. Utóbbit Türkevén ú. n. kúnsüveggel találták. *E típus a kúnoknak tösgyökeres ősi eleme lehet. S minthogy ugyanilyen típusú koponyák Moson, Magyaróvár környékén, Székesfehérváron, Szihalmón stb., oly helyekről kerültek elő, hol történelmileg kimutathatólag besenyők laktak s minthogy továbbá a besenyők a történelmi kútfők szerint is feltűnően mongoloid-típusúak voltak, e típust besenyő-típusnak nevezem.* Eddigi vizsgálataim alapján különben nagyon valószínűnek tartom, hogy a *nagykúnsági kúnok között számottevő besenyő-elem lehetett, amit e koponyákon s egy csomó helynéven kívül a nagykúnok között ma is meglévő s elég gyakori mongoloid urcvonások igazolnak.*

A *III. típus* már mérsékelten hosszúfejű (subdolichocephal),

igen keskeny, de domború homlokkal, alacsony koponyatetővel s magas keskeny arckoponyával. Hasonlít azokhoz a subdolichocephal koponyákhoz, melyek néhány honfoglaláskori sírból kerültek elő. E típus 3 koponyánál fordult elő. Ezek egyike az asszonyszállási gyaníthatólag jász temetőből származik. Vitatható tehát, hogy vajjon nem a jászok egyik rasszelemével van-e dolgunk.

Ami végül a *IV. típust* illeti, az szintén mérsékeltlen hosszúfejű (subdolichocephal), mint az előbbi, de feltűnően alacsony, ú. n. futóhomlokú. Area viszont igen keskeny, magas s feltűnő az egész orri táj előreállása (prognathia), valamint az orrhomlok vonalnak egymásba való folytatólagos átmenete, amint az a túlzott görögprofilnál látható. E típus csak két koponyánál fordult elő s teljesen idegenszerű benyomást kelt.

A kúnok rasszbeliségének megállapítása szempontjából nagyon fontos volna tudnunk, hogy a felsorolt négy koponya-típus, milyen viszonyban van a négy termet-típussal. Ez azonban csak akkor lenne megállapítható, ha minden koponyának megvolna a teljes csontváza is. Sajnos, a négynapos próbaátatás s az anyagi eszközök elégtelensége ilyen teljes csontvázaknak nagyobb számban való megmentésére nem nyújtott lehetőséget.

A ködszállási küntelep embertani feltárása különös fontosságot nyer azáltal, mert *ez az első hiteles kún csontvázlelet úgy hazánkban, mint egész Európában, melyből a kúnok antropológiai művoltára komoly következtetést lehet vonni.* A világirodalomban is csak az a két koponya szerepel kún koponya gyanánt, melyet *Broca* a párisi embertani társulat 1875. évi július havi ülésén bemutatott. *Broca* a két koponyát *Szilády* kiskúnhalasi református lelkészről kapta *Sayous* útján. E két koponya azonban, mint *Broca* jelentéséből látom, hosszúfejű volt s korbélileg sem volt közelebbről meghatározva. Valószínű, hogy nem is hiteles kún sírokból származtak.

Reméljük tehát, hogy a most előkerült igen becses, ma még unicum számba menő tudományos múzeumi anyag s az abból már az előzetes vizsgálatok alapján megállapítható eredmények megfogják győzni illetékes köreinket arról, hogy az ilyen irányú rendszeres ásatásokra úgy múzeális, mint tudományos szempontból nagy szükség van. Mert *ha komolyan hozzá akarunk kezdeni Magyarország rendszeres embertani feldolgozásához s a magyarság egyes alkatelemei rasszbeliségének megállapításához, akkor az élők tanulmányozása, mérése és fényképezése mellett a középkori és árpádkori elpusztult falvak temetőit — melyek hazánkban nagy számban van-*

nak — kell rendszeresen felásatnunk. Csak így követelhetjük nyomon a mai típusokat a múltban, csak így juthatunk el lassan azok eredetéhez, népnevekkel való egybekapcsoláshoz, szóval így teremthetünk az antropológiai vizsgálatoknak és megállapításoknak történelmi alapot.

DR. BARTUCZ LAJOS.

Az ipari munka befolyása az emberi szervezetre.

II.

Az Antropológiai Füzetek 1—3. számában közölt cikkem folytatása gyanánt ez alkalommal 250 pékmunkáson végzett vizsgálataim eredményeit ismertetem. A 250 pékmunkás közül magyar volt 196 (78·4%), német 24 (9·6%), horvát 12 (4·8%), tót 10 (4·0%) és szerb 8 (3·2%). Életkoruk 18—60 év közötti változott és pedig 18—20 éves volt 17%, 21—30 éves 42%, 31—40 éves 25·6%, 41—50 éves 13·2% és 50-nél idősebb 2%.

A fiatal pékmunkások legnagyobb része magyar volt, az idősebbek inkább idegen nemzetiségűek. Érdekes, hogy a színmagyar munkások földhöz jutva szívesen abban hagyják munkájukat és visszatérnek a földműveléshez. Legidősebb pékmunkások voltak a horvátok s egyuttal a legszivósabbak is.

Testalkatra nézve a következőket észleltem. Legarányosabb termettel a magyar munkások rendelkeztek. Magasság tekintetében azonban a legalacsonyabbak voltak, különösen a Duna—Tisza közéről származók.

A vizsgált munkások között a legkisebb magasság 141 cm.; a legnagyobb 182 cm., a legtöbb azonban 158—169 cm. között mozgott. Legmagasabbak a horvátok és tótok.

Ami az egyes elváltozásokat illeti. a 250 pékmunkás közül pozitív tuberkulózisban szenvedett 51 (20·4%), tüdőcsüeshurutban 20 (8%) és krónikus hörghurutban 60 (24%). Vérszegénységet 45-nél (18%), szívtágulást pedig 7-nél (2·8%) észleltem.

Jellemző a pozitív tuberkulózis eloszlása életkor szerint. Amíg ugyanis a 18—20 évcseknél 9·8%-ban fordult elő, addig a 21—30 éveseknél 51·0%-ban találtam. A 31—40 éveseknél 27·6%-ban, a 41—50 éveseknél pedig már csak 9·7%-ban volt található.

A tuberkulózis tehát a fiatalabb korban szedi áldozatait. Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy a megbetegedettek legnagyobb százalékát a magyar munkások adták. Az 51 megbetegedett közül

ugyanis magyar volt 90·3%, horvát 7·8% s tót 2·9%. Leghajlamosabbnak mutatkoztak a poros alföldi faluk fiai. A felvidékről, Erdélyből származóknál erősebb, az ártalmakkal könnyebben megküzdő tüdőt találunk.

A tüdőcsúshurut szintén a fiatalabb évek velejárója. A tüdőcsúshurutban megbetegedettek közül ugyanis 18—20 éves volt 6, 21—30 éves 9, 31—40 éves 3 és 41 évesnél idősebb 2.

Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a krónikus hörghurut a munkában eltöltött idő közepe és vége felé fejlődött ki. A krónikus hörghurutban szenvedő 60 beteg közül 18—20 éves volt 2, 21—30 éves 15, 31—40 éves 27 s 41—45 éves 16 egyén.

Láthatjuk a fentiekből, hogy a pékeknél is a tüdő áll leg-erősebben az elváltozások középpontjában. Kifejezik ezt a tüdő kerületi méretei is. Amíg ugyanis az egészséges tüdejű munkásoknál a legnagyobb és legkisebb belégzési kerület különbsége átlagban 7·38 cm., addig a tüdőtuberkulózisban és tüdőcsúshurutban szenvedőknél a két kerületi méret különbségének középértéke csak 5·28 cm.

Előttünk áll az elváltozás. Keresnünk kell az előidéző okokat. Láthatjuk, hogy a műhelyekben állandóan telítve van a levegő lisztporral, ami a tüdőbe jutva előkészíti a talajt a tuberkulózis bacilusai számára.

A nehéz éjjeli munka és a porbelégzés következménye, hogy pékeknél feltűnő nagy száma van a vérszegényeknek. Következménye ez elváltozás annak is, hogy a péksegédek, különösen az inasok, a műhely nehéz, fülledt levegőjében töltik el idejük legnagyobb részét és ugyanott alszanak is.

Tovább vizsgálva a külső elváltozásokat, a következőket állapíthattam meg.

Lúdtalp 16·8%, viszértágulás 15·2% és x-láb 11·2%-ban fordult elő. A lúdtalp a legnagyobb gyakoriságot a 36—40 éveseknél (23·9%) mutatta.

Gyorsan reagál a káros behatásokra a gerincoszlop is. A rossz, helytelen tartás csakhamar elváltozásokat idéz elő, amelyek scoliosis és kyphoscoliosis alakjában nyilvánulnak meg. Előbbi 34, utóbbi 8·8%-ban volt található. Scoliosis a 18—20 éveseknél 7, a 21—30 éveseknél 13·4, a 31—40 éveseknél 37·8 s a 41—50 éveseknél 11·8%-ban fordult elő. Érdekes, hogy a szőrnövekedés a pékek esetén csökken, magyarázatát azonban nem tudom adni. Valószínűleg a hő hatásának van itt szerepe.

Fentiek alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy minő behatások fűződnek a pékiparhoz s mik a tipikus elváltozások. Ugyancsak ezek alapján megteremthetjük a védekezés módjait is.

DR. PRÁGER MÁRTON.

Az iskolás gyermekek természetbeli növekedése Magyarországon.

(36.646 adat alapján.)

A gyermekek tanulmányozását embertani szempontból főleg két körülmény teszi nemcsak fontossá, de egyenesen nélkülözhetelenné. Az egyik szempont az, hogy a gyermekek sokkal könnyebben, kevesebb rábeszéléssel tehetők vizsgálat tárgyává, mint a felnőttek. Közülök tehát aránytalanul többet vizsgálhatunk és mérhetünk meg, főleg iskolákban torna. játék alkalmával, mint a felnőttek közül s könnyebben tájékozódhatunk bizonyos jellegeknek, típusoknak elterjedéséről, gyakoriságáról, vándorlási irányairól. A másik szempont viszont abban áll, hogy sokszor egyenesen a gyermekek tanulmányozása által nyert adatok teszik érthetővé a felnőtteken észlelt jellegek, jelleg-komplexumok mibenlétét, jelentőségét. A felnőtteknél ugyanis már a kész rassz-alkat (habitus) áll előttünk. Ez pedig sokszorosán összetett valami, melynek különböző összetevői (componens) vannak, melyek egy része az örökléssel, más része a milicu behatásokkal áll kapcsolatban. Mindkettőt igazán csak a gyermekkorban, a fejlődés szakában tanulmányozhatjuk és érthetjük meg.

Van azután ezeken kívül még más szempont is, mely a szomszédos tudományokat s főleg a neveléspolitikát érinti, de amely éppen sokoldalú gyakorlati vonatkozásánál fogva, talán valamennyi között a legnagyobb fontosságú. Ha ugyanis meggondoljuk, hogy a gyermek-antropológiai vizsgálatok igen szoros kapcsolatban állanak a lélektani és pedagógiai tanulmányokkal, sőt azoknak értékes útbaigazításokat, szempontokat adnak s hogy az ilyen vizsgálatokból lecsűrődő eredmények hivatottak arra, hogy a neveléspolitikát és embernemesítést (eugenica) alapvető tételeit alkossák, akkor a gyermek-antropológiai vizsgálatok tere és fontossága szinte megmérhetetlen. Ha komolyan vesszük a már rég megállapított tételt, hogy „mens sana in corpore sano“, amint hogy nagyon komolyan kellene vennünk, akkor nem volna szabad tanítási jogosítványt adni egyet-

len olyan tanítónak és tanárnak sem, aki gyermek-antropológiai megfigyelésekkel nem foglalkozott vagy legalább azok eredményeit nem ismeri. A tanító és tanárképző intézetekben a gyermek-antropológiát külön tárgy gyanánt kellene tanítani. Az egyes iskolákban pedig egy külön tanítónak, úgynevezett iskola-antropológusnak kellene állandóan figyelni s ellenőrizni minden egyes tanuló testi fejlődését.

A kérdés nagy és sokoldalú fontosságánál fogva az ország különböző vidékein 15 év óta felnőtteken, az egyes családokban végzett vizsgálataim alkalmával mindig megmértem a gyermekeket is. Emellett vizsgálati lapokat küldöttem az egyes iskolák tanítóihoz. Uly módon eddig körülbelül 60.000 iskolásgyermek termet-, szem-, haj-, bőrszínadatát s 2000 újszülött fethosszméretét sikerült összegyűjtenem. Az ilyen tömegvizsgálatok azonban, bármily pontosak legyenek is, mégsem adnak oly hű képet a növés törvényszerűségeiről, mint az ú. n. individuális módszer, amidőn t. i. módunkban van a növés egész folyamatát ugyanazon gyermekeknél végigtanulmányozni. De ez majd csak akkor lesz megvalósítható, ha tanítóink és tanáraink közül mind többen akadnak olyanok, akik a szükséges embertani előismeretek megszerzése után az általuk tanított ugyanazon gyermekeket az alsó osztálytól a legfelsőig állandó embertani megfigyelés, illetve állandó időközökben ismétlődő mérés tárgyává teszik. Reméljük, hogy lapunk olvasói között mind nagyobb számmal akadnak ilyenek.¹⁾ Amíg azonban ez nagyobb arányban megvalósul, kénytelenek vagyunk az ú. n. tömegvizsgálatok adataira támaszkodni.

Jelen vizsgálatom tárgyát 36.646 magyarországi iskolásgyermek termetadata alkotja. A gyermekek nagyobb része a Balaton környékéről (Somogy-, Zala-, Veszprémmegye) s kisebb része Arad-megyéből való.

A gyermekek nemzetiségi és nembeli eloszlását különben a következő összeállítás mutatja:

magyar	12944	fiú	11930	leány	= 24874	gyermek
német	2050	"	1968	"	= 4018	"
oláh	2103	"	1529	"	= 3632	"
szláv (tót, vend, szerb, horvát)	866	"	730	"	= 1596	"
zsidó	449	"	425	"	= 874	"
idegen nevű általában	654	"	698	"	= 1352	"
			19366	fiú	17280	leány = 36646 gyermek

¹⁾ Komoly érdeklődőknek felvilágosítással és a mérésekhez útbaigazítással szívesen szolgálunk.

Életkoruk a betöltött 6 éves kortól 20-ig terjed, tehát főleg az ú. n. második gyermekkort foglalja magában.

A 36.646 magyarországi gyermek növekedésére vonatkozó főbb eredményeimet a 102-ik lapon közölt táblázatban foglaltam össze.

Az első rovat az életévet, a második és negyedik pedig 19.366 fiú, illetve 17.280 leány életkor szerint való eloszlását mutatja. A harmadik és ötödik rovat a fiúk, illetve leányok évenkénti átlagos termetét tünteti föl, mely — mint látjuk — az életévekkel fokozatosan bár, de különböző intenzitással növekedik. Ha e két rovat adatait egymással összehasonlítjuk, arról is meggyőződhetünk, hogy minő viszony van a fiúk és leányok termete között a különböző életévekben. Ezen összehasonlítás eredményét a hatodik rovatban látjuk, mely a két nem termete között lévő abszolút különbséget mutatja. A + jelnél a fiúk, a — jelnél a leányok termete a nagyobb.

Ha már most ezen rovat adatait életévek szerint tanulmányozzuk, azt vesszük észre, hogy míg 6—9 éves korban a fiúk termete állandóan 7—8 mm.-rel nagyobb a leányokénál, addig a 10 éveseknél ez a különbség 3·7 mm.-re csökken, a 11 éveseknél pedig megfordul a viszony a két nem termete között, úgy hogy a leányok valamivel (1·1 mm.) már túl is szárnyalják a fiúkat. 12 éves korban ez a különbség a leányok javára 15·1 mm.-re, 13 éves korban pedig már 40·3 mm.-re emelkedik. 12—13 éves korban tehát a leányok észrevehetően magasabbak, mint a hasonló korú fiúk. A 14-ik év betöltésével újból hirtelen változik a viszony és pedig a fiúk javára, úgy hogy e korban a fiúk már 13·5 mm.-rel nagyobbak, mint a leányok. Ez a különbség azután a következő években fokozatosan tovább növekszik a fiúk javára, míg lassan eléri a felnőtt férfiak és nők között található termetbeli különbséget.

A táblázat 7—8—9. rovatai a termet növekedésének intenzitására vonatkoznak, vagyis azt tüntetik fel, hogy a termet egyik évtől a másikig hány cm.-rel növekszik. Tüzetesebb összehasonlítás után itt is észlelünk bizonyos törvényszerűséget. Így mindenek előtt azt tapasztaljuk, hogy 6—7 éves korban a növés intenzitása úgy a fiúknál, mint a leányoknál a későbbi évekéhez viszonyítva aránylag kicsiny (30, illetve 29·3 mm.). 7—8 éves korban a növesi intenzitás 48·8, illetve 48·5 mm.-re emelkedik. A termet növekedése tehát 6—8 éves korban a fiúknál és leányoknál körülbelül egyforma intenzitással halad, vagyis észrevehetőbb ivarbeli eltérések a nő-

vésben nincsenek. A következő években (8—12 éves kor) az évi termetgyarapodás még mindig 40—50 mm. körül mozog, úgy azonban, hogy a leányok évi növekedése néhány mm.-rel évről-évre nagyobb lesz a fiúkénál. A leányok korábbi ivarérésével kapcsolatos fokozottabb termetbeli növekedés tehát tulajdonképen már a 8 éves kor betöltésével megkezdődik. Észrevehetőbb a leányok gyorsabb növése a 11—12 éves korban, midőn a fiúk 41 mm.-es évi gyarapodásával szemben a leányok 55 mm.-es évi növekedést mutatnak. A 12—13 éves fiúk évi termetgyarapodása 68.8 mm.-re, a leányoké pedig 94 mm.-re emelkedik. A leányok tehát ez évben majdnem 3 cm.-rel nagyobbat nőnek, mint a fiúk. Ezzel a leányok növekedésének intenzitása elérte tetőfokát, viszont a fiúk fokozottabb növekedése csak most kezdődik meg. 13—14 éves korban ugyanis a fiúk évi termetgyarapodása felemelkedik 70.7 mm.-ig, a leányoké pedig hirtelen leszáll 16.9 mm.-re. A következő években a fiúk növekedése továbbra is megtartja fokozott intenzitását, míg végül 15—16 éves korban 79.2 mm.-rel maximumot ér el, a leányoknál ellenben erősebb hullámmal 14.3 mm.-re száll le. A 16 éves kor után a fiúk növekedése is hirtelen veszít intenzitásából s az évi gyarapodás 10 mm. körülre csökken.

Adataink tehát arra az eredményre vezetnek, hogy a *termetbeli növekedés úgy a fiúknál, mint a leányoknál bizonyos ritmusságot mutat. A 6—7 éves kor mindkét nemnél a kis intenzitású növés kora. Ekkor beáll a fogzás s vele kapcsolatosan a növés intenzitásának kisebbfokú növekedése. A 8-ik év végéig egyforma a két nem termetbeli gyarapodása. A 9-ik évben a leányoknál, a 12-ik évben pedig a fiúknál fellép az ivarérés megkezdésével kapcsolatos nagyobb intenzitású növekedés, mely a leányoknál a 12—13 s a fiúknál 15—16 éves korban éri el tetőfokát, midőn az évi termetgyarapodás az előző évekének majdnem kétszeresére emelkedik. Ezen fokozottabb intenzitású növekedés mindkét nemnél 4 évig tart, a leányoknál azonban 3 évvel korábban kezdődik, úgy hogy amidőn náluk befejeződik, akkor kezdődik a fiúknál. A fokozottabb növekedés eme 4 évi időszaka alatt sem egyforma azonban a két nem növése, a fiúknál valamivel erősebb, mint a leányoknál, úgy hogy ők e négy év alatt körülbelül 30 mm.-rel többet nőnek, mint a leányok. Ezután mindkét nemnél alászáll a növés intenzitása s beáll a tényleges ivarérés. Ezek után most már értjük ama sajátzerű jelenséget, hogy 11—13 éves korban a leányok magasabbak, mint a fiúk, mert náluk az ivarérés s az azt megelőző nagyobb intenzitású növe-*

kedés előbb áll be, mint a fiúknál. Kétségtelen ezekből az is, hogy *a termet növekedése a fogzással és főleg az ivaréréssel szoros kapcsolatban áll.* Az ivarérést közvetlen megelőzőleg ugyanis a növés intenzitása tetemesen fokozódik, az ivarérés befejeztével pedig egyszerre erősen aláhanyatlik. *A termet legintenzívebb növekedése tehát arra az időre esik, amidőn a belső secretios-mirigyek erőteljes működése következtében a másodlagos ivari jellegek a tényleges ivarérés előtt kifejlődnek. Vagyis a férfi és nő termetbeli különbsége épp oly secundaer ivari jelleg, mint pl. a fanszőrőzet, bajusz, emlők stb. kifejlődése, mert időbeli fellépése is összeesik a többi másodlagos ivari jelleg megjelenésével.*

Ismételten hangsúlyozni kívánom azonban, hogy fenti adataink nem kizárólag a magyar, hanem általában a magyarországi gyermekek növéseire vonatkoznak. Hogy nemzetiség szerint minő különbségek vannak a növésben, azzal külön cikkben fogunk foglalkozni.

DR. BARTUCZ LAJOS.

A Broken Hill-i koponya.

Észak Rhodésiában, a Broken Hill Mine Company bányatelepének barlangjából az 1921. évben egy emberi koponya került felszínre, melyet a bányatársaság a British Museumnak ajándékozott. *Dr. A. Smith Woodward*, a neves geológus és *Sir Arthur Keith*, a híres antropológus, egy-egy cikkben számolnak be a koponyán meg-ejtett első vizsgálataik eredményeiről a „The Illustrated London News“ (1921. november) lapjain; ugyanott *William E. Harris* a felfedezés körülményeit, a lelőhely pontos leírását ismerteti.

A bányatelep eredetileg 15—18 m. magas, tetején kissé behorpadt domb volt. Alatta esontbarlang húzódott, melynek feltáráásával napfényre került a koponya, az egykori dombtetőtől számított 42 m. mélységből. Közvetlen mellette egy oroszlánféle állat összetört koponyája hevert. ezenkívül egy kerek kő, mely kétségtelenül az ősember szerszáma lehetett; a bennszülöttek ilyenféle köveket ma is használnak zúzásra, őrlésre. A koponyához tartozó esontváz esontjait a munkások ásói szétérték, de azért találtak egy sípesontot, egy combesont két végét, egy másik egyén felső állcsontjának egy darabját és egyéb töredékeket.

Maga a koponya nincs kövesülve, anyagát tekintve alig változott. Az alacsony koponyatető, a halántéki szűkület, a hátrafutó

homlok, a nagy szögletes szemüregek, a szemüreg feletti hatalmasan fejlett csontdudorok (torus supraorbitalis), a magas és prognat felső állcsont, az aránylag igen nagy arcsontok a neandertali rassz jellegzetes sajátosságaira utalnak. A pofacsontok nem állnak ki erősen, az orr lapos és széles volt. A szájpad igen nagy, de szépen ívelt. A fogak mélyen lekopottak, különösen a metszőfogaknál feltűnő az erős kopás. A bölcsességfog jóval kisebb a többi zápfognál. A fogak a cariestől sokat szenvedtek, sőt a betegség a csontot is megtámadta a fogmedrek körül. Ez mindenestre feltűnő, minthogy az eddigi diluvialis koponyáknál a fogodvasodást nem észlelték.

Az állkapocs hiányzik. *Woodward* szerint az állkapocs nagy és erős lehetett, amire a nagy szájpadból és a rágóizmok tapadására szolgáló nagy temporalis térből joggal következtet. *Keith* szerint a rhodesiai ember e tekintetben primitívebb az összes európai neandertaliaknál. *Keith* különben Afrikát tekinti a neandertali rassz őshazájának. Szerinte a rhodesiai koponya legközelebb áll a gibraltárihoz. A rhodesiai ember arca masszívabb, erősebb ugyan, mint a gibraltárié, de ez a különbség *Sollas* és *Keith* véleménye szerint csak nemi: a gibraltári női, a rhodesiai férfikoponya.

A koponya dolichocephal, aminthogy a neandertali típus jellemző vonása a hosszúfejség. Nagysága nem sokkal marad el az összehasonlításra felhasznált 1425 cm.³ köbtartalmú mai angol koponya mögött. *Woodward* szerint az agyvelő már befejezte növekedését, mikor még megmaradtak az arc durva vonásai és mielőtt az arc finomodott volna, a rassz kihalt.

A talált tibia- és femur-végek teljesen recens-formájúak, amiből *Woodward* arra következtet, hogy a rhodesiai ember esetlen válltartás és dőcögés nélkül járt. Az, hogy a végtagsontok recens embertől származnak és utólag kerültek a koponyához, épp oly kevésbé valószínű, mint az az eshetőség, hogy t. i. Dél-Afrikában a homo primigeniussal egyidőben (sőt egy barlangban!) élt a homo sapiens.

Woodward véleménye szerint a teljesen egyenes tartású rhodesiai ősember a fejlődésnek későbbi tagja, mint az európai neandertali rassz. *Woodward* ezen nézetét az is támogatja, hogy a rhodesiai lelettel talált állati csontok Afrikában ma is élő fajoktól származnak, míg Európában a neandertali ember maradványait kihalt állatfajok csontjaival találták együtt. *E. Fischer*¹⁾ a végtagsontok és a kísérő fauna alapján a rhodesiai leletet recensnek tartja.

1) G. Schwalbe — E. Fischer: Anthropologie. V. Teubner, 1923. S. 284.

A felmerült ellentéteket talán kiegyenlíti az a vélemény, mely szerint Európában a homo primigenius régebben halt ki, helyét elfoglalta az újabb diluvium homo sapiense, míg Afrikában jóval tovább élt s később olyan korban halt ki, mikor már a mai állatvilág kialakult.

Eddig a homo primigeniusnak biztos maradványait csak Európában találták meg. Európában a nyom (az 1917-ben Maltában talált két állítólag diluvialis fogat nem tekintve) Gibraltárig vezetett. A történelem előtti ember afrikai előfordulása tehát nem okozott nagyobb feltűnést. A már több ízben talált palaeolith típusú kőeszközök, a kontinens geológiai szerkezetének régisége is sejtették, hogy Afrika régi idők óta lakott földrész. A háború alatt talált koponyáról (Transvaal, Boskop) kiderült, hogy bár egyes jellegeiben eltérő a mai rasszoktól, nem tartozik a neandertali ember-típushoz.

A Broken Hill-i lelettel bebizonyosodott, hogy Európában és Afrikában egy rassz vagy legalább is közel rokon neandertali típusú rasszok éltek, ha talán nem is pontosan ugyanazon időszakban. Amint *Lenhossék* mondja:¹⁾ „...nem könnyű dolog a délafrikai geológiai korszakok analógiáit az európaiakkal megállapítani“.

DR. BALOGH BÉLA.

¹⁾ Dr. Lenhossék Mihály: A rhodesiai koponya. Természettudományi Közlöny LIII., 1921. 360.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Ezer.éves újjlenyomatok (Daktyloskopia). A legtöbb állam rendőrsége a gonosztevők személyazonosságának megállapítására ma már az újjlenyomatok módszerét alkalmazza. Az újjhegyek bőrlécrendszere ugyanis oly változatos s annyira jellemző, hogy arról az egyént mindig fel lehet ismerni. *Heindl* értékes könyvében (System u. Parxis d. Daktyloscopie. Berlin, 1922) kimutatja, hogy az újjlenyomatoknak pecsét vagy aláírás helyett való alkalmazását több évezredes elterjedt népszokás szentesítette. *Takeshi Kubo* kóreai anatómus írja, hogy Japánban Kr. u. 704-ben rendelték el a pecséték hivatalos használatát, a polgári életben azonban a régóta szokásban levő kéz- és körömlenyomatot alkalmazták. A Keirin manroku című japán történeti munka említi, hogy az írni nemtudók 5 újjhegyük reányomása (Kézpecsét = te-ma-ku-in) által hitelesítették az okmányokat. Előbb azonban az egész kezet vérrel vagy cinóberrel kenték be. Ilyen véres kézlenyomatát a 72-ik császár Kr. u.

1075-ben a Rokujodo-i templomnak ajándékozta. A Kyoto-i Schingo templomban pedig egy kérvényt őriznek, melyen a 77-ik császárnak immár több mint 700 éves kézlenyomata van. Kóreában a kézlenyomatokat ma is alkalmazzák. A rendőrségi praxisban való használhatóságát fokozza, hogy egy-egy tárgyon évekig megmaradhat s reprodukálható. *Kunz* a zürichi rendőrség főnöke említi, hogy egy két év óta bezárt lakásban talált vázán lévő újjlenyomatról olyan használható kópiát készítettek, hogy annak alapján megtalálták azt az egyént, aki két év előtt a vázát kezével utoljára megfogta. Már többen javasolták, hogy minden egyénről kellene ilyen újjlenyomatot készíteni, hogy adandó esetekben a rendőrség biztosabban nyomozhasson. *Heindl* azt ajánlja, hogy minden iskolába lépő gyermekről kell készíteni újjlenyomatot s azt az International Association for Identification Bostonban tartott ülésén el is fogadta. A New-York-i egészségügyi hivatal pedig elrendelte, hogy minden újszülött gyermekről készítendő újjlenyomat, mely a születési anyakönyvhöz mellékelendő. (Zeitschr. für Kriminologie 1923.)

A harmadkori ember kérdése. A nemzetközi embertani intézet geologiai és archaeologiai bizottsága beható vita tárgyává tette az Ipswich környékén 1922-ben talált eolithokat s arra az eredményre jutott, hogy a lelet nem bizonyítja feltétlenül az értelmes cselekvésre képes harmadkori ember létezését (Revue d'anthrop. 1923. 53.).

A diluviális ősember a Kaukázusban. Piatigorsk mellett (Podkumck) 1918-ban törött emberi csontvázat találtak, melyről Gremiatzky kimutatja, hogy a neandervölgyi rasszhoz tartozik s Remngarten szerint az utolsó glacialis korból való (Journal Russe Anthrop. 1922.).

Orosz antropológusok halála. Folyóiratunknak a külföldi tudományos körökkel felvett érintkezése kapcsán értesülünk, hogy Oroszországban súlyos veszteségek érték az embertani tudományt: 1. Th. K. *Valkov* petrogradi egyet. tanár, az orosz embertani társaság elnöke, az ukránok antropológiájának és néprajzának jeles kutatója 1918 június 1-én; — 2. A. D. *Elkind*, a Journal Russe Anthrop. szerkesztője, 1920 november 23-n; — 3. N. A. *Jančik*, népdalkutató, fiatalabb korában antropológus 1921 dec. 5-én; — 4. D. N. *Anutschin*, varsói egyetemi tanár, az orosz antropológusok mestora, kinek oroszán része volt abban, hogy az embertani tudomány Oroszországban 3 évtized alatt oly hatalmas fejlődést ért el, 1923 június 4-én 80 éves korában meghalt. Az ő érdeme, hogy az általa nevelt hatalmas antropológus gárda e súlyos veszteségeket is hamar pótolni fogja.

Új embertani folyóirat. A kiváló prágai antropológus Matiegka szerkesztésében „Anthropologie“ címmel 1923-ban új tudományos folyóirat indult meg, mely eddig megjelent tartalmas négy számában főleg a csehországi antropológiai vizsgálatok eredményeit ismerteti.

Második antropológiai tanszék Csehországban. A brünni egyetemen felállított új tanszékre V. Suk magántanárt nevezték ki az embertan és néptan rendes tanárává.

Dr. I. Witzig: Masz und Zahl im Bereiche der Lebenserscheinungen. Friedrich Mann's Pädagogischer Magasin: Beiträge zur Pädagogik und Psychologie. Herausg. von Prof. Dr. G. F. Lipps in Zürich. Heft 5. Langensalza. Hermann Beyer & Söhne 1924. M. 4.80.

A biológiai tudományokban általában, legfőképen azonban az embertanban ma már mindinkább szakítanak a középértékeknek egyszerű régi módi alkalmazásával, hanem helyette a középértékek elemzése, a gyakorisági sorok és paraméterek alkalmazása, az eredmények kartografiai szemléltetése s általában az ú. n. variációs statisztikai módszer játsszik mind nagyobb s főleg eredményt nyújtó szerepet. E vizsgálati módszer a megfigyelési és számítási hibákat a minimumra redukálja, az eredményeket tárgyilagossabbakká és könnyebben áttekinthetővé teszi. Mindeddig hiányzott azonban olyan kézikönyvecske, mely az itt szükséges matematikai formulákat, számítási módszereket röviden s a nem matematikus számára is könnyen érthetően tárgyalja. Ezért az antropológusok csak örömmel üdvözölhetik e kis könyvecsket, de haszonnal forgathatja minden biológus s bárki, akit az élő és élettelen világ variációs jelenségei érdekelnek.

Frets, G. P.: Heredity of the head form in man. The Hague 1921. (reprinted from „Genetica“ 1921., vol. III.). 192 old. 16 tábla 9 diagramm.

Rasszantropológiai vizsgálatoknál döntő fontosságú ismernünk az egyes jellegek öröklődésének mikéntjét. Mert a jellegek, illetve egyes jellegeknek ama részei, melyeknek létrejöttét a milieubeli tényezők okozzák, a rassz meghatározásoknál nem használhatók. Szerző 360 család 3600 egyénénél a hosszúság-szélességi jelző öröklődését tanulmányozta. Nem értünk azonban vele egyet abban, hogy az abszolút méretek (hosszúság, szélesség) örökléstani vizsgálatokra kölcsönös függőségüknél fogva alkalmatlanok. Sőt más vizsgálatok alapján azon a meggyőződésen vagyunk, hogy a hosszúság-szélességi jelzőnek örökléstani vizsgálata egyenesen megköveteli, hogy ugyanazon egyéneknél a jelzőt alkotó abszolút méreteket is ugyanolyan szempontok szerint tanulmányozzuk. *Frets* vizsgálatai szerint a jelző hasadást mutat. A gyermekek jelzői meghaladják a szülői jelzők középértékeit és pedig felfelé (rövidfejűség) gyakrabban, mint lefelé (hosszúfejűség), vagyis a rövidfejűség dominans a hosszúfejűséggel szemben. 29 családnál a szülők és gyermekek azonos jelzőjéből azonos idiotipusra következtet. Adatainak egy része amellet szól, amit más vizsgálatok is bizonyítanak, hogy a magyság dominál a kiesiség felett. Rövidfejű szülők gyermekeinél a jelző nagyobb variabilitást mutatott, mint a hosszúfejűeknél. Vizsgálatainak fogyatékosága, hogy a nemi és életkorbeli különbségekre nem volt elég figyelemmel *B. L.*

ANTHROPOLOGIA HUNGARICA

(ANTROPOLÓGIAI FÜZETEK)

Organ der Anthropologischen Section der
Ungarischen Gesellschaft für Ethnographie

Organe de la Section Anthropologique de
la Société Ethnographique Hongroise

Bd. I.

H. 4—6.

Tome I.

No. 4—6.

Les premiers crânes et squelettes coumains authentiques.

par Dr. LOUIS BARTUCZ.

Au mois d'août 1923. nous avons achevé des fouilles d'essai dans la ferme de Ködszállás, située près de la ville de Karcag. Dans les sources historiques du commencement du XVIe scl. Ködszállás figure comme colonie coumaine bien peuplée, détruite vers 1664. par les turquès. Les fouilles d'essai firent découvrir dans le cimetière 20 crânes, 5 squelettes et des ossements dispersés d'environ 13 sujets.

D'après les squelettes et les ossements longs retrouvés j'ai réussi à établir la taille de 17 sujets (13 hommes et 4 femmes). La taille de ces 13 hommes variait entre 158.71 et 179.35 cm. avec une moyenne de 164.92 cm. Celle des quatre femmes vacillait entre 149.52 et 153.82 cm. avec la moyenne 150.90 cm. De ces hommes 9 (69%) avaient une taille moyenne petite, 3 grande moyenne et un de grande taille. Parmi les tailles moyennes petites la valeur de 162 cm. est la plus caractéristique. Ainsi la plupart des coumains de Ködszállás étaient de stature petite moyenne contrairement aux coumains d'aujourd'hui, qui sont d'une stature grande moyenne modérée. J'ai réussi à établir chez 78 hommes de la Grande Coumanie une valeur moyenne de 166.73 cm. et chez 2683 soldats de 21 ans de Karcag et de Turkeve celle de 164.27 cm. Mais cette valeur 162 cm. chez les coumains d'aujourd'hui semble être la plus fréquente. Ainsi le surplus de stature grande moyenne, qu'on trouve parmi les coumains d'aujourd'hui ne parait pas être l'élément original de la structure des coumains, mais semble provenir d'éléments venus de contrées environnantes, surtout de Jászág (Jazygie) et des parties de la Grande Plaine Hongroise. Au contraire l'élément représentent la taille ancestrale d'environ 162 cm. a beaucoup diminué parmi les coumains d'aujourd'hui.

Il apparait, suivant les recherches plus approfondies sur les séries de la taille des coumains d'aujourd'hui, que la taille des soldats autant que celle des adultes de la Grande-Coumanie se divise en quatre types de tailles avec les moyennes les plus fréquentes de 158—159, 162, 165 et 168 cm. De ces moyennes l'élément principale peut être: la première pour les Petchénègues, la deuxième pour les coumains proprement dits, la troisième pour les hongrois de la Plaine Hongroise, la quatrième pour les Jazygs.

J'ai déterminé le cephalindex sur 23 crânes coumains de Ködszállás. Minimum 73, maximum 92, moyenne arithm. 81·69. Au point de vue de ce cephalindex les 23 crânes se divisent en deux groupes bien distincts. L'un est subdolichocephale avec la moyenne 76·05, l'autre est brachycephale avec 84·70. Le premier se rencontre sur 8 crânes (35%) le dernier sur 15 (65%).

Au contraire la brachycephalie et hyperbrachycephalie sont caractéristiques chez les coumains d'aujourd'hui. Le cephalindex des 78 hommes de la Grande-Coumanie mesurés par moi a produit un chiffre moyen de 86·6 avec une vacillation entre 73—97. Cet élément subdolichocephale, qui représentait du XV. au XVII. siècle le 35% des coumains, se trouve à peine chez les coumains d'aujourd'hui dans la proportion 1 à 2%. Cet élément périt ou bien a émigré dans d'autres contrées. Cependant les éléments brachycephales et hyperbrachycephales se sont multipliés en grande mesure.

D'après l'examen plus exacte des crânes coumains de Ködszállás, il paraît que chacun des deux types principaux mentionnés se compose de deux subdivisions de sorte que nous pouvons parler en réalité de 4 types de crânes; de deux types de crânes plus longs et deux plus courts.

I. Type. Celui-ci étant le plus fréquent — les cas examinés sont représentés par plus de la moitié — je l'appellerai pour le moment type coumain. Brachycephale, rond remarquablement haut. Le front d'une hauteur modérée qui, ainsi que le contour du sommet de la tête, montre une élévation se dirigeant en arrière atteignant le sommet de la tête vers le milieu de la sutura sagittalis. Le contour se courbe subitement en arrière vers le bas en biais, à partir de l'obéliion, comme si le tiers postérieur de la couture sagittale était aplati, montre une plus forte éminence vers le milieu de l'occiput, ensuite se recourbe en arc cavé. Le front est assez large. Le visage de largeur modérée, plutôt bas que haut

avec une prognathie alvéolaire fréquenté (prognathia alveolaris). Le caractère mongole n'est pas visible tout au plus extrêmement effacé.

II. type. Hyperbrachycephale, le front et la région pariétale très large. Le contour du sommet semblable au précédent. Le visage très large, provenant du grand élargissement de processus zygomaticus maxillae. La racine du nez large et plate, les orbites larges et bas. Tout le visage extrêmement plat et rappelant absolument le type mongoloïde. J'ai rencontré ce type sur 3 crânes et un fragment de crâne trouvé à Turkeve avec une coiffure coumaine. Ce type peut être l'élément ancestral des coumains. Des crânes du même type ayant été trouvés à Moson, dans les environs de Magyaróvár, à Székesfehérvár, Szihalom etc., endroits qui suivant les données historiques, ont été habités par les Petchénègues et les Petchénègues suivant les sources historiques ayant eu le type mongoloïde très prononcé. Basant sur mes recherches précédentes je tiens très probable, que parmi les coumains de la Grande-Coumanie il y devait être un élément des Petchénègues important, ce que justifie hors les crânes et plusieurs nom de lieux, les traits de type mongoloïde fréquents parmi les coumains.

Le III. type à une tête modérément allongée (subdolichocephal) avec le front très étroit et allongé, ressemblent aux crânes subdolichocephales découverts dans les tombes du temps de l'occupation du territoire. Ce type fut constaté sur 3 crânes. L'un de ceux-ci a été trouvé probablement dans le cimetière jazyge de Asszonyszállás. Il est à débattre, si nous n'avons pas affaire avec l'un des éléments de la race des Jazygs.

Le IV. type est également subdolichocephale avec un front fuyant, remarquablement bas. Le visage étroit, allongé. Toute la région nasale présente une prognathie frappante de même que le passage continue de la ligne du front et du nez, ainsi qu'on peut le voir dans les profils grecs exagérés. Ce type rencontré sur 2 crânes et tout à fait étranger en Hongrie.

L'importance des fouilles de Ködszállás est augmentée par le fait, que ce sont les premiers crânes authentiques coumains en Hongrie.

Il semble, que les deux crânes, qui ont été présentés par Broca à la scéance de la Société d'Anthropologie à Paris en juillet 1875, ne sont pas authentiques du moins ils ne sont pas définies au point de vue archéologique.

Zur Geschichte des dritten Miskolczer Palaeoliths.

von Dr. Julius Vigh.

In den ersten Monaten des Jahres 1923, befasste ich mich in der Privatschule der Frau Dr. Aurel von Nemess mit der Neuordnung der Mineralien- und Gesteinsammlung. Dabei geriet mir ein grösserer, roh bearbeiteter Palaeolith mit der Aufschrift „Bársony János, Miskolcz, 1892“ in die Hände. Auf Grund dieser Aufschrift konnte aus der Literatur festgestellt werden, dass es sich um jenes Stück des ersten dreifachen Palaeolithfundes in Miskolcz handelt, das seiner Zeit von O. Herman in seinem grosses Aufsehen erregenden Aufsatz,¹⁾ Abb. 6, publiziert wurde. O. Herman berichtet darüber, dass er von dem ersten Besitzer des Fundes Johann Bársony Herrn Béla Czobor geschenkt wurde, in dessen Nachlass er jedoch nicht aufgefunden werden konnte.

In die Sammlung der Schule Nemess gelangte der Palaeolith im Wege des gegenwärtig in der Schweiz weilenden Advokaten Dr. Alexander Szabó, allein durch wessen Hände er von B. Czobor bis A. Szabó gieng, liess sich nicht feststellen. Dank der Opferfreudigkeit der Familie Nemess, befindet sich der wichtige Palaeolith gegenwärtig in der Sammlung der Geologischen Reichsanstalt.

Dieser, was Form und Bearbeitung anlangt, ausserordentlicher Palaeolith, fand bisher in der Literatur wenig Beachtung. Selbst Hoernes und Obermaier erwähnen nur die beiden schöneren und vollkommeneren Typen, die sie in Solutreen bzw. Acheuleen einreichen. Der dritte Palaeolith ist kein typisches Stück, wie die beiden anderen und alle seine Merkmale lassen die Folgerung zu, dass es sich, da das Feuersteinmaterial kein entsprechendes war, um einen halbfertigen, nicht vollkommen ausgearbeiteten Palaeolith handelt. Auch ich knüpfte im Nachstehenden bloss aus dem Grunde einige Bemerkungen daran, weil Dr. O. Kadić in der „Otto Herman-Höhle“ in der Bükkgebirge einen der Form und Bearbeitung nach vollkommen ähnlichen Palaeolith gefunden hat.

Beide haben eine ausgesprochene Dreieckform mit roh ausgearbeiteten Kanten und mit flachen unbearbeiteten Oberflächen, bedeckt mit der ursprünglichen Verwitterungskruste. Die Verschiedenheit zwischen den beiden besteht im Wesen darin, dass das Miskolczer Exemplar stark abgerollt ist und daher seine Kanten und insbesondere seine Spitzen sehr abgestumpft sind, während der

¹⁾ Archaeologiai Ertesítő 1893. 15. old.

von Kadić gefundene Palaeolith keinerlei Abschürfungen aufweist. Dass es halbfertige, nicht vollständig ausgearbeitete Palaeolithen sind, erscheint meines Erachtens, durch die rohe flüchtige Bearbeitung, sowie auch dadurch bewiesen, dass im Solutreen ähnliche Werkzeugtypen nicht mehr vorkommen.

Unser Palaeolith wurde aller Wahrscheinlichkeit nach vom Szinvabache fortgeschwämmt und gelangte an seinen Fundort aus irgendeiner Höhle in Bükkgebirge. Es ist vielleicht nicht ausgeschlossen, dass er sogar aus der „Otto Herman-Höhle“ stammt, aus der auch das Exemplar Dr. Kadić's herrührt.

Die Körpergrösse der Schulkinder in Ungarn.

von Dr. Ludwig Bartucz.

Das Material zur gegenwärtigen Untersuchung lieferten die Staturdaten von 36.646 Schulkindern, deren grösserer Teil aus der Umgebung des Balatons (Com. Zala, Veszprém, Somogy), der kleinere Teil dagegen aus dem Comitate Arad stammt.

Die Nationalitäts- und Geschlechtsverteilung der Kinder sehen wir in der folgenden Zusammenstellung:

	Knaben	Mädchen	Kinder
1. Madjaren	12994	11930	24874
2. Deutsche	2050	1968	4018
3. Walachen... ..	2103	1529	3632
4. Slaven (Slovaken, Venden, Serben, Kroaten)	866	730	1596
5. Juden	449	425	874
6. Fremdnamige im allgemeinen	954	698	1652
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	19366	17280	36646

Das Lebensalter der untersuchten Kinder bewegt sich zwischen dem vollbrachten 6-sten und 20-sten Jahre. Da aber der grösste Teil Elementarschüler sind, ist das höhere Lebensalter zwischen dem 15—20-ten Jahr verhältnismässig mit geringerer Zahl repräsentiert.

Die wichtigeren Ergebnisse meiner Untersuchung betreffs der Körpergrösse der 36.646 ungarländischen Kinder — abgesehen von ihrer Nationalität — habe ich in der I. Tabelle (Seite 102.) zusammengestellt.

Tabelle I.

Absolute Körpergrösse					Grössen- unter- schied der Knaben und Mädchen in cm.	Jährliche Zunahme		
Alter	a) Knaben		b) Mädchen			Alter	Knaben	Mädchen
	Individuen Zahl	Arithm. Mittel	Individuen Zahl	Arithm. Mittel				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
6	890	111·88	777	111·15	+ 0·73	6—7	3·00	2·93
7	2802	114·88	2536	114·08	+ 0·80	7—8	4·88	4·85
8	2981	119·76	2732	118·93	+ 0·83	8—9	4·48	4·58
9	3090	124·24	3055	123·51	+ 0·73	9—10	4·73	5·09
10	3153	128·97	3138	128·60	+ 0·37	10—11	4·38	4·86
11	2963	133·35	2741	133·46	— 0·11	11—12	4·10	5·50
12	2036	137·45	1556	138·96	— 1·51	12—13	6·88	9·40
13	581	144·33	365	148·36	— 4·03	13—14	7·07	1·69
14	340	151·40	219	150·05	+ 1·35	14—15	6·50	4·23
15	173	157·90	89	154·28	+ 3·62	15—16	7·92	1·43
16	133	165·82	35	155·71	+10·11	16—18	1·27	—1·86
17—18	157	167·09	21	153·85	+13·24	18—20	1·99	1·39
19—20	66	169·08	17	155·24	+13·84			

Wenn wir nun die Daten dieser Tabelle studieren, stellt sich heraus, dass, während die durchschnittliche Statur der Knaben in den 6—9-ten Lebensjahren ungefähr mit 7—8 mm. stets grösser, als die der Mädchen ist, diese Körpergrössedifferenz sich bei den 10 jährigen auf 3·7 mm. vermindert, ja sogar bei den 11 jährigen sich so verändert, dass die Mädchen die Knaben um 1 mm. überflügeln. Im 12-ten Lebensjahre ist diese Differenz zu Gunsten der Mädchen schon 15·1 mm. und es erreicht ihr Maximum im 13-ten Lebensjahre, wo sie auf 40·3 mm. steigt. In diesem Alter sind also die Mädchen bemerkbar höher, als die gleichjährigen Knaben. Das 14-te Lebensjahr erreicht, ändert sich das Verhältnis wieder zu Gunsten der Knaben. In diesem Alter sind nämlich die Knaben schon um 13·5 mm. grösser, als die Mädchen. Diese Körpergrössedifferenz steigt dann zu Gunsten der Knaben von Jahr zu Jahr stärker, bis sie langsam die charakteristische Staturdifferenz der Erwachsenen erreicht.

Die 8-te und 9-te Rubrik der Tabelle zeigt uns die jährliche Zunahme der Körpergrösse d. i. die Intensität des Wachstums.

Diesbezüglich müssen wir vor allem konstatieren, dass die Wachstumsintensität des 6—7 jährigen Alters im Verhältniss zu der der späteren Lebensjahren bei den Knaben ebenso, wie bei den Mädchen klein ist (30, resp. 29·3 mm). Im folgenden 7—8-ten Lebensjahr ist die Grössenzunahme zwar schon bemerklich grösser (48·8, resp. 48·5 mm.), doch bei Knaben und Mädchen im Grossen und Ganzen gleich. Es zeigt sich also in diesem Alter betreffs der Körpergrösse der Geschlechter kein bemerkbarer Unterschied. In den nächsten Jahren (8—12 jähriges Alter) bewegt sich die jährliche Wachstumszunahme noch immer um 40—50 mm., aber so, dass etliche Millimeter von Jahr zu Jahr immer mehr zu Gunsten der Mädchen fallen. Die gesteigerte, mit der früheren Geschlechtsreife verbundene Grössenzunahme der Mädchen, fängt also eigentlich schon mit dem erreichten 8-ten Lebensjahr an. Bemerkbarer wird das gesteigerte Wachstum bei den Mädchen nur in Alter von 11—12-ten Jahr, wo es auf 55 mm. steigt, bei den Knaben dagegen erreicht es 41 mm. Im Alter von 12—13 Jahren steigert sich die jährliche Grössenzunahme der Knaben auf 68·8 mm., die der Mädchen aber auf 94 mm. In diesem Jahre überflügeln also die Mädchen fast um 30 mm. die Knaben. Zu dieser Zeit erreicht die Wachstumsintensität der Mädchen ihren Höhepunkt, die der Knaben fängt sich aber nur jetzt zu steigern an. Im 13—14-te Jahr steigt die jährliche Grössenzunahme bei den Knaben bis 70·7 mm., die der Mädchen fällt dagegen auf 16·9 mm. Die Wachstumsintensität der Knaben erreicht ihr Maximum im 15—16-te Jahr mit 79·2 mm. Nach dem 16-ten Lebensjahre verliert aber das Wachstum auch bei den Knaben plötzlich an Intensität und die jährliche Zunahme fällt um 10 mm.

Auf Grund unserer Daten kommen wir also zu dem Resultate, dass das Wachstum so bei den Knaben, wie auch bei den Mädchen eine bestimmte Periodicität und darin einen charakteristischen Rhythmus zeigt. Das 6—7-te Lebensjahr ist bei beiden Geschlechtern das Alter der verminderten Wachstumsintensität. In diesem Lebensjahre tritt der Zahnwechsel ein und damit in Korrelation auch eine mässige Steigerung des Wachstums. Bis zum Ende des 8-ten Lebensjahr ist die Körpergrössenzunahme bei beiden Geschlechtern gleich. Im 9-ten Lebensjahr bei den Mädchen und im 12-ten bei den Knaben fängt die Periode, des gesteigerten Wachstums an. In diesem Zeitalter bei den Mädchen im 12—13 Jahre und bei den Knaben im 15—16 Jahre erreicht die jährliche Grössenzunahme bei

beiden Geschlechtern ihr Maximum, welches fast das zweifache der vorigen Jahren ausmacht. Diese Periode der gesteigerten Wachstumsintensität dauert bei beiden Geschlechtern 4 Jahre lang, es beginnt aber bei den Mädchen mit 3 Jahren früher. Das Wachstum der zwei Geschlechter ist auch während dieser 4 jährigen Periode nicht gleich; es ist nämlich bei den Knaben etwas stärker, als bei den Mädchen, so dass jene in dieser Zeit ungefähr mit 30 mm. mehr wachsen, als die Mädchen. Hierauf vermindert sich die Wachstumsintensität bei beiden Geschlechtern und es tritt die tatsächliche Geschlechtsreife ein. Die grösste Intensität des Wachstums fällt also in jene Periode, in welcher die sogenannten sekundären Geschlechtsmerkmale sich in Folge der intensiveren Funktion der inneren Sekretionsdrüsen entwickeln. Der Körpergrössenunterschied des Mannes und des Weibes ist also ein eben solcher sekundärer Geschlechtscharakter, wie z. B. die Entwicklung des Schamhaares, des Schnurbarts, der charakteristischen Stimme u. s. w., weil auch ihr tatsächliches Auftreten mit dem Erscheinen der übrigen Geschlechtsmerkmalen zusammenfällt.

Nochmals will ich aber betonen, dass die obigen Daten nicht speziell auf die madjarischen Kinder, sondern nur im Allgemeinen auf das Wachstum der ungarländischen Kinder sich beziehen. Die Wachstumsverschiedenheiten der einzelnen Nationalitäten werde ich später veröffentlichen.

*

The Hungarian Ethnographical Society elected *E. Torday*, the eminent representative of South African ethnographical research work, to the post of an honorary member at the general meeting held in March 1924.

A művelt magyar közönség figyelmébe!

Az emberiség érdeklődésének homlokterében ma a népfajok, a népélet és a néplelek tudományos kérdései vannak. Hazánkban a

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

az, mely e kérdésekkel legtöbbet foglalkozik. A Társaság 1889-ben alakult; tagja lehet minden nagykorú egyén, aki ebbeli óhaját, nevének, foglalkozásának, lakásának pontos adataival és a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Társaság Titkári Hivatalának bejelenti. Rendestagsági díj évi 10 korona (az 1924. évre érvényes szorzószám *egyezer*); a rendestagság legalább három évre kötelező. (Alapítótagság címén a Társaság magánosoktól 200.000, jogi személyektől 500.000 koronánál kevesebbet nem fogad el. Jogi személy csak mint alapító léphet a Társaságba.)

A **MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG** néptanulmányi munkálatokat támogat, nyilvános fölolvasóüléseket és vándorgyűléseket tart; hivatalos közlönye a

NÉPÉLET

(AZ „ETHNOGRAPHIA“ HARMADIK FOLYAMA)

című közérdekű havi folyóirat; ezt a tagok tagilletményül kapják. A folyóirat előfizetés útján is megszerezhető; előfizetési alapára 10 K; bolti alapár 12 K. (Szorzószám a mindenkori könyvkereskedői szorzószám; ezidőszereint *ötezeröttszáz*. A kiszámított előfizetési összegből iskolák, tudományos intézetek, erkölcsi testületek 50% kedvezményt kapnak. Tagsági díjak, előfizetési pénzek a *Magyar Néprajzi Társaság Pénztára* (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16.), tudakozódások, bejelentések (válaszbélyeggel) a *Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala* (Budapest, VI, Városliget, Iparcsarnok) címére küldendők.

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztályának folyóirata

Szerkeszti: BIBÓ ISTVÁN dr. Budapest, II, Tudor-utca 7.

FÖLD ÉS EMBER

A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának folyóirata

Szerkeszti: KOGUTOWICZ KÁROLY dr. Budapest, V, Katona József-u. 28.

ANTHROPOLOGIA HUNGARICA

(ANTROPOLÓGIAI FÜZETEK)

Organ der Anthropologischen Section der
Ungarischen Gesellschaft für Ethnographie

Organe de la Section Anthropologique de
la Société Ethnographique Hongroise

redigiert von

DR. LUDWIG BARTUCZ

redigé par

LOUIS BARTUCZ

Bd. I.

H. 4—6.

Tome I.

No 4—6.

Inhalt:

Tables des matières:

Bartucz, L.: Les premiers crânes et squelettes coumains authentiques.

Vigh, I.: Zur Geschichte des dritten Miskolczer Palaeoliths.

Bartucz, L.: Die Körpergrösse der Schulkinder im Ungarn.

Der Jahresbeitrag ist 10 schweizerische Frank

Prix d'abonnement 10 francs suisses par an.

Allerlei Sendungen sind an den Redakteur: **Dr. LUDWIG BARTUCZ, Budapest, VIII. ker., József-utca 5, III, 17.**

zu richten.

Toutes les correspondences, publications d'échanges, manuscrits, abonnements doivent être adressées au rédacteur: **LOUIS BARTUCZ: VIII. ker., József-utca 5, III, 17. Budapest (Hongrie),**

BUDAPEST 1923.

Felelős vezető: Székely A. Antal.